

УДК 329.78(497.1)“1939/1941”(093.2)
378.18(497.1)“1939/1941”(093.2)

Мср. Раде Ристановић, докторанд
Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
raderistanovic@hotmail.com

Оригиналан научан рад
Примљен 10.09.2017.
Прихваћен 20.10.2017.

Организовање демократске омладине на Универзитету у Београду (1939–1941)

Апстракт: *Ауле Београдског универзитета биле су још једна од позорница на којима се у међуратном периоду одвијао активан политички живот. У овом раду аутор је настојао да у хронолошким оквирима од 1939. до 1941. изврши историографску реконструкцију организационе структуре, основних политичких и идеолошких начела, те ставова према актуелним политичким питањима Студентског демократског клуба и Омладинске секције Српског културног клуба. Рад је написан на основу анализе садржаја званичних гласила наведених организација, малобројних доступних архивских извора и релевантне литературе.*

Кључне речи: Београдски универзитет, студентске организације, демократија, Други светски рат, споразум Цветковић–Мачек, антикомунизам, десница

Либерално-демократске вредности попут исказивања „неповерења у диктатуру и апсолутну власт, преданост уставној владавини, са или под слободно изабраном владом и репрезентативном скупштином“, владавина закона и „један скуп грађанских права и слобода који укључује слободу говора, писане речи и окупљања“ биле су темељи на којима је крајем 19. и у првим деценијама 20. века грађено европско друштво. У другој половини тридесетих година двадесетог века либерализам као доминантну идеологију најозбиљније су угрожавале две радикалне и међусобно супротстављене политичко-идеолошке појаве. Поборници комунизма „претили“ су извођењем светске револуције, завођењем диктатуре пролетаријата и успостављањем бескласног друштва. Следбеници нацизма настојали су да створе „расно чисто“ друштво, постављали су интересе националне заједнице испред индивидуалних и радили на стварању новог светског поретка, који је требало да обезбеди супрематију аријевској раси. Сва три политичка облика имала су главна упоришта и протагонисте у режимима

једних од најмоћнијих држава Европе. Велика Британија и Француска браниле су „боје“ либерализма, Немачка нацизма и СССР комунизма. То је у комбинацији с тежњама тих земаља да очувају и прошире, односно поврате и освоје политичку и економску моћ компликовало и заоштравало међународне односе толико да је 1939. Европа била на прагу новог сукоба.¹

Југословенски политички пејзаж у том времену није оскудевао организацијама које су настојале да подрију темеље у суштини демократског друштва и успоставе нове односе унутар њега. Комунистичка партија Југославије (КПЈ) настојала је „да буде вођ свих радних и експлоатисаних маса“ и да „разбије бирократско-војну машину“ у револуцији и обезбеди услове за стварање бескласног друштва.² Основана као Социјалистичка радничка партија(к) 1919. (од 1920. преименована у Комунистичку партију Југославије) у Београду, на првим изборима 1920. остварила је велики успех, након чега је забрањен рад те организације и свако пропагирање комунистичких идеја, те од тада њени припадници делују илегално. Од 1921. до 1929. године КПЈ се реорганизовала у кадровски малу, вертикално устројену, партију большевичког типа. Од преласка КПЈ на илегални рад Коминтерна је помагала југословенским комунистима. Прихватање те помоћи значило је и губитак независности за КПЈ, која од тада све своје политичке платформе усклађује са одлукама Коминтерне.³

Организације која се такође залагала за драстично преобликовање југословенског друштва и државног уређења била је и Југословенски народни покрет Збор, основан 6. јануара 1935. године. Покретачка снага Збора био је Димитрије Љотић, а суштина његове политичке платформе била је борба против парламентарних странака, капитализма, а све зарад политичког и друштвеног препорода Југославије, оствареног диригованом привредом и стварањем сталешке државе. Под утицајем европског фашизма и општег антикомунистичког деловања у европској десници припадници те организације изградили су екстремно антисемитске и антикомунистичке ставове. На изборима 1935. и 1938.

¹ Више о наведеним идеологијама и међународним односима у међуратном периоду у: *The Cambridge history of nineteenth-century political thought*, Cambridge University press 2011; *The Cambridge history of twentieth-century political thought*, Cambridge University press 2008; Nolt, Ernst, *Fašizam u svojoj epohi*, Београд 1990; Hejvud, Endru, *Političke ideologije*, Београд 2005; *Fascism*, edited by Griffin Roger, Oxford University press 1995; Vranicki, Predrag, *Historija marksizma*, Zagreb 1978, knj. 1, 2, 3. Arent, Hana, *Izvori totalitarizma*, Београд 1998; Робертс, Џон М, *Европа 1880–1945*, Београд, 2002; Hobsbaum, Erik, *Doba extrema: istorija kratkog Dvadesetog Veka 1914–1991*, Београд, 2002; Митровић, Андреј, *Време нетрпељивих: Политичка историја великих држава Европе 1919–1939*, Београд, 2012; Попов, Чедомир, *Од Версаја до Данцига*, Београд 2015.

² Lenjin, Vladimir I., *Država i revolucija*, Београд 1947, str. 25, 28.

³ Више о раду КПЈ у међуратном периоду у: *Историја Савеза комуниста Југославије*, Београд 1985; Николић, Коста, *Большевизација Комунистичке партије Југославије 1919–1929. Историјске последице*, Београд 1990; Gligorijević, Branislav, *Коминтерна, jugoslovensko i srpsko pitanje*, Београд 1992. Bondarev, Nikita Viktorovič, *Misterija Tito: moskovske godine*, Београд 2013.

Збор није успео да освоји ниједан посланички мандат, ни да придобије већу подршку изван смедеревског округа.⁴

Владајући режим у Краљевини Југославији је у том времену донекле кршио начела демократије и спроводио мере за које су се залагале десно оријентисане организације. Са избијањем Другог светског рата, а посебно с падом Француске, 22. јуна 1940. године, југословенска влада се нашла под великим притиском нацистичке Немачке, која је тежила да у привредном, политичком, војном и идеолошком погледу веже за себе земље европског југоистока. Пласирање антисемитске и антимаџонске пропаганде, забрана рада масонских ложа и уписа јеврејске деце у школе, те ограничавања броја кандидата јеврејског порекла које је Универзитет у Београду има право да упише, активности су које је спроводила влада Драгише Цветковића, настојећи да покаже како се „прилагођава новом светском поретку.“⁵

Београдски универзитет био је установа која је у Краљевини Југославији у међуратном периоду окупљала највећи број студената (око 50% од укупног броја). На тој високошколској установи пред Други светски рат студирало је 9.800 студената, од чега 7.700 мушкараца и 2.100 жена.⁶ Од тог броја највише их је студирало на Правном факултету. Најмање је долазило је из радничких породица – 3,3%, затим из сеоских – 22,8%, и из осталих – 73,9%.⁷ Према подацима из *Статистичког годишњака Краљевине Југославије* за 1938–1939. годину највећи број студената био је православне вероисповести – 6.195, затим католичке – 931.⁸ Из Дравске бановине долазило је 80, Дринске 750, Моравске 844, Приморске 343, Савске 409, Вардарске 617, Врбаске 247, Зетске 1.191 и са територије Управе града Београда 383 студента.⁹ Недостатак смештајних

⁴ Више о организацији Збор у: Војјић, Mirko, *Jugoslavenski narodni pokret „Zbor“ 1935–1945. Jedan kritički prikaz*, Београд 1996; Стефановић, Младен, *Збор Димитрија Љотића*, Београд 1984; Драгосављевић, Василије, „Идеолошки утицај европског фашизма на ЈНП Збор (1935–1940)“, у: *Историјска трибина: „Истраживања младих сарадника Института за новију Србију“*, Београд 2013, стр. 93–111; Kurzydłowski, Christian, „The early ideological influences of Dimitrije Ljotić: the making of a fascist and traitor?“, у: *Срби и рат у Југославији 1941. године*, ур: Драган Алексић, Београд 2013, стр. 33–57; Љотић, Димитрије, *Сабрана Дела 1–12*, ур: Суботић Драган, Јањић Ђорђе, Београд 2002; Суботић Драган, „Органска мисао Срба у 19. и 20. веку“, у: *Српске органске студије*, Београд 1999/1, 3–30; Исти, „Димитрије Љотић у документима југословенских архива (1945. година)“, у: *Српске органске студије*, 2002/4–3, стр. 553–558; Petrović, Nenad Ž., *Ideologija varvarstva: Fašističke i nacionalsocijalističke ideje kod intelektualaca u Beogradu (1929–1941)*, Београд 2015.

⁵ Кољанин, Милан, *Јевреји и антисемитизам у краљевини Југославији 1918–1941*, Београд 2008, стр. 251.

⁶ Станковић, Ђорђе, *Студенти и Универзитет 1914–1954: огледи из друштвене историје*, Београд 2000, стр. 54.

⁷ Исто.

⁸ *Statistički godišnjak 1938/39*, Београд 1939, стр. 378.

⁹ Исто, стр. 381.

капацитета и довољан број мензи били су неки од основних проблема с којима су се бориле универзитетске власти и студенти.¹⁰ Историчар Ђорђе Станковић подсећа да прошлост Београдског универзитета у међуратном периоду „не треба схватити као институционалну историју већ као историју специфичне научно-образовне институције у целовитом социјалном контексту“ и да се у оквиру таквих установа преламају „битни аспекти друштвено економског, политичког и културног живота Југославије“.¹¹ Подаци о организовању 105 зборова, 80 демонстрација и 16 штрајкова на Београдском универзитету од 1919. до 1939. на најбољи начин потврђују ту тезу и сведоче о динамичности политичког живота те високошколске установе.¹²

Главни покретач бурног политичког живота била је илегална Комунистичка партија Југославије (КПЈ), која је успела да на Универзитету изгради најутицајнију и најбројнију организацију. Основни циљ КПЈ између два рата био је извођење револуције, због чега је та организација придавала велики значај раду са студентима и младим људима, који су сходно свом узрасту били бунтовни, склони мање конвенционалном понашању и који су у већини живели у лошим економским условима. Комунистички оријентисани студенти Београдског универзитета представљали су политички најактивнију и „најбучнију“ групу у његовим аулама. Хронологија догађаја, између осталог, бележи да су комунисти 1919. обновили рад предратног клуба студената социјал-демократа са нови називом – Клуб студената комуниста, да су исте године незадовољни хапшењем и искључењем са Универзитета Владимира Ђопића организовали прве демонстрације, да су 1924. стали на страну пензионисаних професора и бранили аутономију универзитета, да су 1932. демонстрирали поводом доношења Опште уредбе Универзитета, да су се 1935. залагали за пуштање на слободу својих колега из логора у Вишеграду, да су 1936. протествовали против увођења студенске страже итд. Из свега тога можемо закључити да су се комунисти на Београдском универзитету користили најразличитијим методама како би изразили своје незадовољство општом политичком и друштвеном ситуацијом. О снази комунистичког покрета на овој високошколској установи довољно сведочи податак да су до 1939. сва стручна удружења студената и

¹⁰ Више о животном стандарду београдских студената током међуратног периода у: Mitrović, Momčilo, „Studentski dom „Nj. V. Kralja Aleksandra“ 1926–1936“, у: *Tokovi istorije*, 2000/3–4, str. 77–94; Исти, „Стандард сиромашних студената Лицеја, Велике школе и Универзитета у Београду 1838–1926“, у: *Историјски часопис*, књ: XLVII, стр. 183–200; Исти, *Домови и мензе студената београдског универзитета 1838–1998*, Београд, 2002, стр. 17–88.

¹¹ Станковић, Ђ., *Студенти и Универзитет 1914–1954...*, стр. 66.

¹² Исто, стр. 54, 59, 60.

кровна организација Акциони одбор стручних студентских удружења (АОССУ) биле под њеном контролом.¹³

Омладинска организација Збор, која је основана у јулу 1936. године, требало је да представља „школу и резервоар бескомпромисних бораца за победу зборашких погледа“.¹⁴ Идеолошко-политички погледи омладине Збора били су у потпуности усаглашени са онима за које се залагала матична организација. Због својих идеолошких ставова, али и метода којим су се чланови омладинске организације Збора користили, представљали су најекстремнију организацију на Београдском универзитету. Хроника догађаја бележи, да је испред Медицинског факултета 1936. године Слободан Недељковић, студент права, ножем убио свог колегу Жарка Мариновића и ранио још тројицу студената, да је 28. фебруара 1937. испред биоскопа *Триглав* дошло до сукоба између љотићеваца и Уједињене студентске омладине.¹⁵ Након забране деловања Збора, у новембру 1940, љотићевци настављају да делују на Београдском универзитету преко организације *Југословенског студентског удружења*, које је као главне програмске циљеве истакло „окупљање удружења свих студената национално оријентисаних.“¹⁶

¹³ Историографској реконструкцији деловања комунистички оријентисаних студената на Београдском универзитету у међуратном периоду посвећени су бројни радови у домаћој историографији. Као кључне истраживаче који су дали велики допринос свеобухватнијем сагледавању ове теме означили би смо Милицу Дамјановић, Славољуба Цветковића, Мирољуба Васића. Поред индивидуалних подухвата, потребно је указати да је ова тема проматрана и на бројним научним конференцијама и скуповима. Без обзира на то што су наведени радови беспрекорно хеуристички утемљени (поред архивских истраживања, аутори су обавили и велики број интервјуа са савременицима догађаја) њихови аутори у већини нису успели да остану непристрасни. У њима је револуционарни субјект приказан само у суперлативу, што позива на опрез и намеће потребу за историографском ревизијом; Дамјановић, Милица, *Напредни покрет студената Београдског универзитета*, Београд, 1966, књ. 1, 2; Цветковић, др. Slavoljub, *Напредни омладински покрет у Југославији 1919–1928*, Београд 1966; Vasić, Mirosljub, *Revolucionarni omladinski pokret u Jugoslaviji 1929–1941*, Београд 1977; *Zbornik radova o studentskom i omladinskom revolucionarnom pokretu na Beogradskom univerzitetu*, ур: Марјановић др. Jovan, Београд 1970; *Београдски универзитет у предратном периоду народноослободилачком рату и револуцији*, ур: Вуловић Добрица, Београд 1983, књ. 1, 2.

¹⁴ Стефановић, Младен, „Сукоби љотићеваца са напредним студентима Београдског универзитета (1935–1941)“, у: *Идеје и покрети на београдском универзитету од оснивања до данас: Саопштења и прилози са Симпозијума одржаног у Београду, 15–17 новембра 1988. године*, Београд 1988, књ. 2, стр. 166.

¹⁵ Исто.

¹⁶ Југословенско студентско удружење основано је 2. априла 1939. Универзитетске власти оклевалe су да региструју ово удружење, јер је у његовом статуту било наглашено да његови чланови могу бити само национално оријентисани студенти, што је могло да доведе до „пђавог тумачења да чланови осталих друштва нису национално оријентисани“: Gligorijević, Branislav, „Narad lјoticеvasa na studente tehničkog fakulteta u Beogradu, u oktobru 1940. i rasturanje lјoticеvog „Zbora““, у: *Istorijski glasnik*, 1963/2, стр. 75; Архив Србије (даље:АС), Фонд Београдски универзитет (даље:БУ), 1939, XIII, 70; АС, БУ, 1940, XIV.

Једно од студентских удружења које је режим подржавао и које је тада пропагирало десничарске ставове био је Клуб студената ЈРЗ Словенски југ. Та организација, основана 1933, најпре је као главни задатак имала рад на јужнословенском уједињењу. У децембру 1935. клуб преузима Југословенска радикална заједница и од тада њени чланови пропагирају политичке ставове те странке. Након пада владе Милана Стојадиновића и доласка нове управе, та организација променила је идеолошку матрицу. Главни видови политичке линије били су антисемитизам, антимаџонство, критика демократије и залагање за увођење корпоративног друштвеног уређења. У том времену Клуб студената ЈРЗ Словенски југ сарађивао је са Збором, о чему сведочи и физички напад који су чланови тих организација извели на комунистички оријентисане студенте на Техничком факултету 1939. године.¹⁷

Студентски демократски клуб

Поред Радикалне странке, Демократска странка представљала је носиоца српског грађанског фронта, о чему сведочи и велики број гласова које је освојила на свим изборима. Као и остале странке грађанске провенијенције, ни Демократска странка, после завођења Шестојануарске диктатуре, 1929. године, није успела да делује илегално и ушла је у политичку апстиненцију. Попуштањем стега диктатуре, 1935. године, обновила је рад и у склопу Удружене опозиције остварила добар резултат на парламентарним изборима. Политичка активност њених чланова била је усмерена ка постизању споразума између Хрвата и Срба око новог уставног уређења.¹⁸

Српска историографија није тачно утврдила када је Демократска странка обновила своју организацију на Београдском универзитету. Према истраживању Миролуба Васића, студенти чланови Демократске странке испољили су „прве знаке оживљавања политичке активности и своје неслагање са режимом

¹⁷ Више о организацији и деловању Клуба студената ЈРЗ *Словенски југ* у: Тешић Драган, „Klub studenata Jugoslovenske radikalne zajednice „Slovenski jug“ na Beogradskom univerzitetu 1935–1941“, у: *Istorija 20. veka*, 1993/1-2, str. 53–71; Симић Бојан, „Посета клуба Југословенске радикалне заједнице □ Словенски југ □ Италији 1938. године“, у: *Токови историје*, 2011/2, стр. 81–92; Ристановић Раде, „Идеолошка оријентација чланова Клуба студената ЈРЗ *Словенски југ*“, у: *Токови историје*, 2016/1, стр. 143–164.

¹⁸ О деловању Демократске странке у међуратном периоду више: Gligoriјевић, Branislav, *Demokratska stranka i politički odnosi u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca*, Beograd 1970; Isti, *Parlament i političke stranke u Jugoslaviji 1919–1929*, Beograd 1979; Радојевић, Мира, *Удружена опозиција 1935–1939*, Beograd 1994; Иста, *Милан Грол*, Beograd 2015; Тошић, Десимир, *Демократска странка 1920–1941*, Beograd 2006; Тешић Драган, Николић Коста, *Историја демократске странке 1929–1941*, Beograd 2010.

диктатуре“ у јануару 1930, оснивањем Студентског часописа.¹⁹ Десимир Тошић, један од тадашњих младих демократа, у својим је сећањима издвојио три струје унутар Студентског демократског клуба. Прву су, по његовим речима, представљали „директни заступници комунистичке омладине“, „другу групу сачињавала је на грађански начин васпитавана омладина“, а трећу „углавном левичарски настројени идеалисти“.²⁰

Право на привремено чланство у Студенском демократском клубу имао је сваки студент кога препоруче два стара члана, који „показује демократско настојање и дух“, који није „политички компромитован“ и члан је Демократске странке. После три месеца проведена у клубу, привремени члан је могао да постане стални по одлуци Пленума. Органи клуба били су: Пленум, Управа, Културни одбор и Дисциплински суд.²¹ Резултати избора за Управу Студенског правничког друштва, одржани у мају 1936, једини су показатељ који смо успели да пронађемо, а који би могао да нам помогне да стекнемо увид у размере подршке коју је тај клуб уживао међу студентима. Од 803 уписана гласача за листу Народног фронта гласало је 524, а за листу демократа 64 студената.²²

Како би пропагирани своје идеје и политичке ставове чланови Студентског демократског клуба основали су гласило демократске омладине *Демократ*. Први број изашао је из штампе 1. јануара 1940, укупно је објављено шест редовних и једно ванредно издање (поводом смрти Љубе Давидовића), а уредник је био Андра Полети, студент докторанд.²³ Новине су излазиле двапут месечно, имале су шест страна и продавале се по симболичној цени од један динар.²⁴ Издавање је финансирано од прилога и претплате, а ауторски хонорари нису исплаћивани. Поред првака Демократске странке, као што су били Љубомир Давидовић, Милан Грол и други, Десимир Тошић је у својим сећањима издвојио Дојчина Бакића и Слободана Комадинића као „млађе снаге“, које су се истицале првенствено писањем.²⁵ Већина рубрика у *Демократу* била је резервисана за унутрашње и спољнополитичке, а мањи број за економске и правне теме. Услед притиска цензуре, последњи број часописа изашао је у јуну 1940. године.²⁶ У јануару 1941. група студената чланова Студентског демократског клуба и демократски

¹⁹ Vasić M., *Revolucionarni omladinski pokret ...*, str. 355; Бодрожич М., „Студентски клубови буржоаских партија на београдском универзитету 1936–1941“, у: *Идеје и покрети на београдској ком...*, књ. 2, стр. 131–141.

²⁰ Тошић, Десимир, *Личне белешке*, Београд 2007, стр. 12.

²¹ Исто, стр. 144.

²² Дамјановић, М., *Напредни покрет студената...*, књ. 2, стр. 264.

²³ Тошић, Десимир, „Једно виђење студентских политичких кретања пред Други светски рат“, у: *Токови историје*, 2006/3, стр. 236.

²⁴ Драговић, Вук, *Српска штампа између два светска рата: основа за библиографију српске периодике 1915–1945*, Београд 1956, стр. 68.

²⁵ Тошић, Д., *Личне белешке...*, стр. 17.

²⁶ Тошић, Д., „Једно виђење студентских...“, стр. 236.

оријентисаних средњошколаца покренула је *Реч* – лист за социјална, политичка и културна питања. Тај часопис излазио је на сваких 20 дана, имао је 16 страница, доживео је свега четири издања, а последњи број је изашао 1. марта 1941. године.²⁷ За разлику од *Демократа*, часопис *Реч* имао је рубрике у којима су праћене и анализирани теме из области културе и уметности.²⁸

Општа делатност клуба се од 1939. до 1941. огледала у организовању приредаба, предавања и других манифестација у Београду. Политичка предавања одржавана су сваког уторка, у просторијама које су се налазиле у Зориној улици број 53. Поред чланова, о различитим политичким темама говорили су и други угледни прваци Демократске странке. О теми „Споразум од 8. октобра и 26. августа“ говорио је 30. јануара 1940. Божидар Влајић, адвокат; „Политичко стварање Југославије“ била је тема предавања Божидара Б. Марковића, професора Универзитета, 6. фебруара 1940, итд.²⁹ Током априла 1940. чланови клуба радили су интензивно и на стварању „новог студентског блока“, који би сачињавали „студенти социјалисти, социјал-демократе, демократи, земљорадници и радикали“. Било је предвиђено да тај савез има „првенствено омладински и универзитетски-студентски карактер“, а да води јединствену политику о „одбрани државне територије, нарочито наглашавајући борбу против дефетиста и удружених шпијуна“.³⁰ Савез студентске омладине, међутим, био је кратког даха и услед неслагања различитих група у њему, „прекинуо [...] и да живи пре него што је уопште почео јавно да дејствује“.³¹

Омладинска секција Српског културног клуба

Према истраживању Небојше Поповића, у другој половини тридесетих година „код дела елите српског грађанског друштва, почиње да превладава уверење да актуелни режим и хетерогене српске политичке странке нису у довољној мери способне да артикулишу, дефинишу и заштите српске националне интересе“.³² Као резултат наведеног размишљања 70 угледних јавних

²⁷ Исто, стр. 246.

²⁸ *Реч*, 12. јануар 1941, стр. 14–16; *Реч*, 5. фебруар 1941, стр. 13–16; *Реч*, 25. Фебруар 1941, стр. 8; *Реч*, 17. март 1941, стр. 12–16.

²⁹ *Демократ*, 17. фебруар 1940, стр. 5.

³⁰ *Демократ*, 16. април 1940, стр. 2.

³¹ Тошић, Д., *Личне белешке*, стр. 22.

³² О организацији и деловању Српског културног клуба више: Димић, Љубодраг, *Културна политика у Краљевини Југославији: 1918–1941, Друштво и држава*, Београд 1997, стр. 506–561; Поповић, Небојша, *Слободан Јовановић и југословенска држава*, Београд, 2003, стр. 211; Исти, „Српски културни клуб (1937–1941)“, у: *Историја 20. века*, Београд 1989, стр. 109–140; Шимуновић, Биљана, „Матица српска и Српски културни клуб“, у: *Истраживања*, 1992/14, стр. 171–181; Regan, Krešimir, „Srpski kulturni klub i Banovina Hrvatska“, у: *Časopis za suvremenu povijest*, 2008/2,

делатника, 15. јануара 1937. створен је Српски културни клуб. Приликом оснивања, као примарни циљ клуба истакнута је његова тежња да окупи „све оне који се интересују питањима српске националне културе“, али је већ после првих јавних иступања челних људи СКК, постало јасно да је замишљен и као „место где ће се, уз учешће релевантних политичких чинилаца, артикулисати и дефинисати јединствени српски национални интереси и захтеви”.³³ Вођени наведеним циљевима, чланови СКК су у првој години деловања одржали 32 предавања широм Краљевине.

Омладинска секција основана је у лето 1939, „у циљу ширења идеја Српског културног клуба међу омладином, и окупљања свих здравих националних српских омладинских снага читаве земље”.³⁴ У ту секцију улазили су студенти из Уједињене студентске омладине, а оснивачи и водећи људи секције били су Милорад Драшковић, Војислав Андрић³⁵ и Ђорђе Стефановић.³⁶ Поред студентата, та организација је тежила да окупи и омладину из других слојева српског друштва.³⁷ Нисмо успели да дођемо до податка који број младих људи је окупљала, мада поједини њени чланови наводе да је за кратко време на факултетима у

str. 397–424; Милосављевић, Борис, „Питање покретача и оснивача Српског културног клуба“, у: *Токови историје*, 2012/1, стр. 27–51.

³³ Исто, стр. 214.

³⁴ *Нова Србадија*, април 1940, стр. 62.

³⁵ Војин Андрић рођен је 3. март 1917. у Нишу. Након завршене основне школе и гимназије, уписује се на Правни факултет у Београду. Основне студије окончао је 1939, а у јануару 1941. постаје доктор правних наука. Током студирања био је члан *Студентског клуба демократске омладине* и учествује у свим активностима те организације. Према сведочењу Десимира Тошића, из *Клуба* демократа иступа „због незадовољених амбиција и због међусобних сукоба“. Један је од оснивача и водећих људи Омладинске секције СКК и часописа те организације *Нова Србадија*. После окупације Југославије, 1941. године прилази покрету отпора Драже Михаиловића. Био је на челу омладинског штаба 501. све до краја 1941. године. Припадници немачке тајне полиције провалили су у део равноргорске омладинске организације, услед чега је Андрић био принуђен да напусти Београд. До краја окупације обављао је дужности шефа пропаганде Делиградског корпуса и Врховне команде Југословенске војске у отаџбини, а био је и члан Централног националног комитета. Приликом покушаја убацивања из Босне у Србију ухапсиле су га комунистичке власти. Смртна казна преиначена му је у 20 година робије, а издржао ју је у Сремској Митровици до 1960. године. Према сведочењу његове породице, недуго након пуштања на слободу, убијен је приликом покушаја илегалног преласка границе. Прим. др. Милошевић, Павле, *Равногорска омладина у покрету ђенерала Михаиловића*, Крагујевац 2003; Тошић, Десимир „Једно виђење студентских политичких кретања пред Други светски рат“, 234; Андрић, Војин *Ратни дневник: септембар-новембар 1944*, пр: Самарџић, Милосав, Крагујевац 2015; Историјски архив Београда (даље: ИАБ), Фонд: Безбедносно информативна агенција (даље: БИА), фасцикла (даље: ф) VI, предмет (даље: п) IV, Андрић Војин.

³⁶ Тошић, Д., „Једно виђење студентских политичких...“, стр. 233.

³⁷ Ђорђевић, Димитрије, *Ожњици и опомене*, Београд 2001, књ. I, стр. 30.

Београду освојила велику подршку и процењују: „да није било рата за две-три године имали бисмо на Универзитету већину Српског културног клуба“.³⁸

Већ од оснивања чланови Омладинске секције СКК трудили су се да организују велики број културно-националних вечери, предавања, приредаба и других манифестација. Поред манифестација одржаваних у просторијама СКК, на Теразијама, у палати Извозне банке, чланови клуба организовали су сличне приредбе у Сомбору, Лесковцу, Вуковару, Скопљу, Охриду и другим деловима Краљевине Југославије.³⁹ Предавачи су били веома разноврсни. Илија Трифуновић Бирчанин, четнички војвода, – како се наводи у једном од извештаја о раду секције – публици је „оживео успомене на неколико снажних“, али и „нажалост заборављених фигура из редова наших четника – хероја и осветлио многе моменте из безобзирних епизода наше исполинске борбе за слободу“. Младен Жујовић одржао је предавање „О уставним борбама и уређењу државном“, док је „О српској култури“ говорио Слободан Драшковић итд.⁴⁰ Поред политичких предавања, саставни део већине ових манифестација били су рецитали песама Ђуре Јакшића, Јована Дучића, Алексе Шантића, Војислава Илића Млађег и других.⁴¹

Омладинска секција СКК у почетку је водила *Омладинску рубрику* у званичном гласилу СКК *Српском гласу*. Према тврдњама њених уредника, тај простор с временом је постао тесан, јер је у редакцију стизао велики број чланака. У априлу 1940. покренут је лист *Нова Србадија*. Излазило је једном месечно, имао 48 страница, уредник је био Војин Андрић и продавао се по цени од 5 динара.⁴² Према садржају, *Нова Србадија* била је подељена на два дела. У првом су разматране теме из области идеологије и дневне политике, а други део био је резервисан за књижевност. За часопис су, поред чланова секције, писали и водећи људи СКК Драгиша Васић, Слободан Драшковић, Младен Ј. Жујовић и многи други, што додатно сведочи о томе колики значај је та организација придавала раду међу омладином.

³⁸ Исто.

³⁹ *Нова Србадија*, април 1940, стр. 62; *Исто*, мај 1940, стр. 116.

⁴⁰ Један од чланова Омладинске секције СКК Димитрије Ђорђевић наводи да се на предавањима расправљало „о југословенској мисли у прошлости, садашњости и будућности, о положају српског народа у заједничкој држави, о споразуму Цветковић–Мачек и уставном питању земље, о економским проблемима српског народа и тражењу излаза из домаће и светске кризе“, Ђорђевић, Д., *Ожиљци и опомене*, књ. 1, стр. 27, 28; *Српски глас*, 30. новембар 1939, стр. 4; *Нова Србадија*, мај 1940, стр. 116;

⁴¹ *Српски глас*, 30. новембар 1939, стр. 4.

⁴² *Српски глас*, 21. март 1940, стр. 11.

Основна идеолошка начела

Ради „правилније организације и ради пријема студената и студенткиња у чланство“ Демократски студентски клуб донео у јануару 1940. платформу која је одговарала „у потпуности општем раду и стремљењима странке понаособ и демократије уопште“ и која, према нашем мишљењу, на најбољи начин манифестује политичке идеје за које су се залагали чланови тог клуба.⁴³ Као општи циљ демократска студентска омладина поставила је паролу: „Изградити себе интелектуално и морално, политички и социјално, и да таква омладина даље развија политичку и грађанску свест код народа, да га морално подиже, те да би сваки појединац као члан друштвене заједнице био способан да допринесе општем напретку. Прави демократа мора да постане нови човек, способан да влада собом и другима, да слуша себе и друге – све у циљу опште користи.“⁴⁴ Поред наведених, општих циљева, сви чланови били су дужни да популаришу „начела демократије и специјално програма Демократске странке, настојећи да се он најстриктније спроводи“. У даљем делу текста образложена су основна политичка и морална начела за која се борила та група студената: демократско уређење, јер се „овај облик политичког уређења показао као најбољи и најпоузданији за широке слојеве народа“, слобода која ће омогућити „сваком појединцу и групама да несметано изражавају и шире своје мисли и идеје“, једнакост, јер би „сви требало да имају исте објективне услове за свој развитак“, братство, јер „ће човечанство постати јединствено само кроз хуманистичку идеју међународне солидарности, да је човек човеку брат, (да) нема агресије племена над племеном, народа над народом, јер су сви људи“.⁴⁵ „Против свих диктатура, за јединство државе, слободу, ред и једнакост“ – била је главна парола демократске омладине.

За разлику од својих колега из Студентског демократског клуба, који су се залагали за општа демократска начела, Омладинска секција СКК у први план истицала је српство и настојала да своју идеологију гради на традицијама овог народа. Како национализам и патриотизам, две основне вредности за које су се залагали њени чланови, имају различита тумачења, покушаћемо да реконструиримо шта је омладина СКК подразумевала под тим. Истичући да је целокупну „модерну цивилизацију“ захватила „морална криза“, Димитрије Ђорђевић је сматрао да излаз треба тражити у патриотизму, чија је суштина „отаџбина као једна велика породична заједница прожета како јаким духовним везама, тако и солидарношћу чланова који се међусобно воле, поштују и потпомажу и која заједно са њима преживљава тренутке своје историје – своје успехе и поразе,

⁴³ *Демократ*, 1. јануар. 1940, стр. 3.

⁴⁴ Исто.

⁴⁵ Исто, стр. 138.

патње и задовољства“.⁴⁶ Један од водећих људи Омладинске секције СКК Милорад Драшковић сматрао је да без „националног васпитања један народ не може да се одржи“, а „слободарски печат“ који је одликовао српски народ током историје видео је као „прву и основну карактеристику“ национализма за који се залагала та група младих људи.⁴⁷ Као други важан елемент национализма истакао је демократију „у најпотпунијем и најслободарскијем значају те речи, у смислу правог демократизма Србије краља Петра I“, „здраву и напредну“, која „проповеда идеју слободног човека у слободној држави“.⁴⁸ Апеловано је на омладину да у „Косовској традицији и Албанском распећу осећају огромна врела својих надахнућа и да више од свега буду свесни да нама нису потребни учитељи ни са десна ни са лева, (...) јер ми имамо учитеље у Обилићу, Кнезу Лазару, Карађорђу, Милошу, Његошу и другим херојима духа и мача“.⁴⁹ Због истицања национализма у први план, организацији СКК често је пришивана етикета „великосрпске“ и „шовинистичке“, њена омладина је на такве оптужбе имала следећи одговор: „Наш српски национализам није никако искључив и шовинистички, као што никада ништа право српско није било тесногрудо. Ако истичемо своје Српство, то је зато што сматрамо да његов слободарски и државотворни дух треба да прожме целу Југославију. Наша отаџбина није Велика Србија, наша отаџбина је Југославија. Наше границе нису Сава и Дунав, наше границе су на Триглаву и Караванкама и свуда где их је наш војник поставио.“⁵⁰

Однос према комунистима

Однос комуниста према демократама био је амбивалентан и одређен тренутном политичком платформом КПЈ. До 1935. године припадници студентских организација грађанских странака сагледавани су кроз призму марксизма и лењинизма, а њихова организација и деловање означени су као противни пролетаријату и у служби буржоазије. Од 1935. КПЈ је била на платформи Народног фронта, чија је суштина била у окупљању комуниста, социјалиста и демократа у борби против фашизма.⁵¹ Као резултат тога на Београдском универзитету остварена је сарадња комуниста са студентима члановима Земљорадничке, Демократске, Самосталне демократске и Радикалне странке у оквиру Уједињене

⁴⁶ *Нова Србадија*, јануар-март 1941, стр. 17.

⁴⁷ *Нова Србадија*, мај 1940, стр. 73.

⁴⁸ Исто, стр. 74.

⁴⁹ *Српски глас*, 8. фебруар 1940, стр. 9.

⁵⁰ Исто, стр. 80.

⁵¹ Živković, Dušan, *Narodni front Jugoslavije 1935–1945*, Beograd 1978; Nadežda, Jovanović, *Borba KPJ u Srbiji za stvaranje Narodnog fronta: 1935–1939*, Beograd 1990.

студентске омладине.⁵² Та организација је прокламовала независност у односу на све политичке партије, а као главне циљеве истакла пружање помоћи студентима, сарадњу са омладинским покретима изван Универзитета, остварење Народног споразума и очување мира.⁵³

До првих неслагања дошло је приликом захтева комуниста да Уједињена студентска омладина усвоји став СССР и оптужи Француску и Велику Британију за несклапање споразума између наведених земаља.⁵⁴ Нове промене унутар те коалиције наступиле су као последица споразума Рибентроп–Молотов, а суштина је била у тумачењу да је рат имао империјалистичко обележје. То је довело до распада Уједињене студентске омладине, изазвавши при том кризу и у самом Студентском демократском клубу. Прекидање комеморације адмиралу Гепрату и изражавање антифранцуских ставова комуниста и појединих чланова Клуба била је кап која прелила чашу.⁵⁵ Централни одбор омладине Демократске странке, у сагласности са Извршним одбором, на седници од 30. новембра донео је одлуку да се „управа Студентског демократског клуба суспендује и разреши дужности“, а да се дотадашњи председник клуба Станко Џингалашевић искључи из Демократске странке. Вођење клуба поверено је „Акционом одбору чланова Студентског демократског клуба, изабраном од већине његових чланова“.⁵⁶ Одлука је објављена у најтиражнијим дневним београдским новинама. Група око Станка Џингалашевића није се сагласила са одлукама Централног одбора омладине Демократске странке и у прогласу оптужила тај орган да се није „бринуо о томе како да поведе омладину у борбу за њена права, како да ту омладину приведи борби народа против реакције и диктатуре, али је зато непрестано саботирао рад нас студената и омладинаца, припадника Демократске странке“.⁵⁷ Поред Централног одбора, у том је прогласу оптужено и вођство Демократске странке да је „прешло у табор реакције“, те да „одобрава ратни покољ у који су грунути народи и њихова омладина за рачун шачице богаташа и ратних шпекуланата“.⁵⁸ Да је нови однос КПЈ према нацистичкој агресивној политици и њено пропагирање преко Уједињене студентске омладине био главни камен спотицања сазнајемо читајући *Демократију*. У броју од 1. јануа-

⁵² Дамјановић, М., *Напредни покрет студената...*, књ. 2, стр. 319.

⁵³ Бодрожић, М., „Студентски клубови буржоаских...“, стр. 131.

⁵⁴ Тошић, Д., „Једно виђење студентских политичких...“, стр. 233.

⁵⁵ Удружење резервних официра и ратника заказало је у згради ректората 27. новембра 1939. комеморацију посвећену француском адмиралу Емилу Гепрату. Комунистички оријентисани студенти су у одржавању ове манифестацији видели пропагирање империјалистичког рата, те упали у зграду и онемогућили њено одржавање. АС, БУ, 1940, XIV; Тошић, Д., „Једно виђење студентских политичких...“, стр. 234.

⁵⁶ *Време*, 1. децембар 1939, стр. 7.

⁵⁷ Архив Југославије (даље: АЈ), Фонд Централни Комитет (даље: ЦК), Напредни студентски покрет (даље: НСП), 467.

⁵⁸ Исто.

ра, у чланку са насловом „Студенски покрет, Уједињена студентска омладина и Демократски студенски клуб“, указује се на то да је Уједињена студентска омладина била организација „створена на једној врло широкој платформи, како би се што више избегле разлике које постоје међу групама“ и да су „све акције УСО биле заједнички резултат свих група“. ⁵⁹ Аутор овог чланка наводи да су до 23. августа чланови Уједињене студентске омладине били иницијатори многих „патриотских приредби“, да су оснивали „добровољачке батаљоне“, певали „патриотске песме“, а да од наведеног датума „почиње једна свесна саботажа целог тог посла“, „ратоборни и патриотски надахнути њени чланови преко ноћи постају скрушени миротворци“, „нападача и варварска земља“ постаје, опет за ноћ, „нападнута и мученичка земља. И још много сличних чуда! Дефетизам и дефетистичке паролe чују се на сваком кораку“. ⁶⁰ Из цитираног, али и из остатка текста, види се да аутор алудира на комунисте, који су, према његовом суду, тежили да та организација „постане инструмент њихове партијске политике“. ⁶¹ Реторика која је употребљавана, али и оцена својстава Другог светског рата у прогласу распуштене управе Демократског студентског клуба били су у политичком и идеолошком погледу на линији КПЈ, што наводи на закључак да су у облику Уједињене студентске омладине комунисти успели да придобију водеће људе тог клуба и, према свему судећи, укључе их у своју илегалну организацију. ⁶² Од тада су чланови Студентског демократског клуба у прогласима комунистички оријентисаних студената приказивани као „одпадници студентског покрета из такозваних демократских странака“. ⁶³

Прва прилика да након разлаза чланови Студенског демократског клуба и комунистички оријентисани студенти укрсте копља били су избори за Потпорно друштво, организацију која је располагала средствима намењеним за помоћ сиромашним студентима. На тим изборима, одржаним 26. јануара 1941, могло се гласати за две листе на Правном и Техничком факултету. ⁶⁴ На Правном факултету листа комунистички оријентисаних студената освојила је 357, а демократска листа 198 гласова. Слични изборни резултат био је и на Техничком факултету

⁵⁹ *Демократ*, 1. јануар 1940, стр. 2.

⁶⁰ Исто.

⁶¹ Исто.

⁶² Потврду за ове наводе пронашли смо и у сећањима Десимира Тошића, који детаљно описује како је дошло до сукоба унутар Уједињене студентске омладине и распада ове организације. Више: Тошић Д., *Политичке белешке*, стр. 14–15; Исти, „Једно виђење студентских политичких...“, стр. 233–234.

⁶³ АЈ, ЦК, НСП, 391.

⁶⁴ Комунисти су преко АОССУ покушали да оспоре листу демократа на Правном факултету, тврдећи да је неважећа, јер је поднета уз помоћ „фалсификованих потписа и других неисправности“. Жалбе упућене секретару који је био задужен за прихватање листа и ректору нису уродиле плодом. *Записници акционог одбора ССУ београдског универзитета 1939–1941*, пр: Момчило Митровић, Ђорђе Станковић, Београд, 1988, стр. 252.

– 679 наспрам 185 у корист комуниста. Победу су однели комунистички оријентисани студенти, а листа тог клуба освојила је од укупног броја 35,6% гласова.⁶⁵ Наведени факултети давали су највећи број делегата у Потпорно друштво, те је такав изборни резултат индикатор да је КПЈ под утицајем нове политичке платформе почела да губи подршку на Београдском универзитету и да је демократска омладина освајала све већу подршку.⁶⁶ Тога су били свесни и чланови Студенског демократског клуба, о чему сведоче следећи редови: „Резултати избора већ се осећају. На универзитету се лакше дише и студентске се масе буде из апатије, пошто су увидели да се ова дугогодишња диктатура мора скршити. Увиђа се да студенте не могу водити демагози и људи који сваких шест месеци мењају свој став према новој ‘генералној линији’ и да је на универзитету опет почео струјати слободарски дух једног Скерлића, Цвијића и оних других народних великана, који су знали борити се и гинути за слободу.“⁶⁷

Негативан однос према комунистима имали су и чланови Омладинске секције СКК. У *Новој Србадији* из априла 1940. трагано је за кључним чиниоцима који су пресудно утицали на омладину да усвоји комунистичке идеје. У чланку „Омладина између социјалног и националног“ указује се на то да су тежња за слободом, новим и непознатим, „изванредно осећање правде“, васпитање у националном и патриотском духу, али и разочарање у послератни политички живот били одлучујући фактори који су српску омладину окренули ‘социјалном’“.⁶⁸ Омладина СКК указивала је на то да комунисти под именом „слободе и напредности“ својих идеја не само да тиранишу и оглашавају назадним и заосталим све оне који се са њима не слажу, него примењују недемократска и груба средства да би наметнули своја схватања и заплашили противнике. Комунисти су оптуживани да су, „држећи говорницу“, Београдски универзитет претворили у „школу за студирање свога покрета“.⁶⁹ Чланови те организације трудили су се да њихова критика комунизма има реалне размере и буде аргументована, те да се разликује од оне коју је практиковала десница. Дobar пример за то је критички приказ који је Војин Андрић написао о књизи СССР Вука Драговића и *Русија* Федора Махина. Не скривајући своја русофилска осећања, аргументовано и служећи се званичним подацима, оспоравао је основне закључке које су Драговић и Махин навели у својим публикацијама и истицао да су прећутали

⁶⁵ Тошић, Д., „Једно виђење студентских политичких...“, стр. 253.

⁶⁶ Ову тезу додатно потврђују резултати за избор управе *Академског Аеро клуб*. Упркос опструкцијама које су вршили комунисти победом на изборима одржаним 7. априла 1940, десничарски опредељени студенти, предвођени Љотићевцима, преузели су управљање овим удружењем. АС, БУ, 1940, XIV; *Билтен Југословенског народног покрета*, „Збор“, 16. април 1940, стр. 23.

⁶⁷ *Реч*, 5. фебруар 1941, стр. 11.

⁶⁸ *Нова Србадија*, април 1940, стр. 12.

⁶⁹ Исто, стр. 18.

жртве које је народ те државе дао у процесу индустријализације, неуспешном пројекту колхоза и софхоза, чисткама, „црвеном империјализму“.⁷⁰

О десничарима

Једно од обележја идеолошке матрице десничарски оријентисаних екстремних организација била је критика либерално-демократских идеја. Чланови организације Збор и Словенски југ пребацивали су својим демократски оријентисаним колегама на Београдском универзитету да су повезани са Јеврејима, масонима и комунистима, да су „превртљивци и незналице“, „добро угојени синчићи академичара“, који „крстаре ноћу по баровима“, а затим једном недељно „пискарају о једнакости и правди“, итд.⁷¹

Ни чланови Демократског клуба, пак, нису благонаклоно гледали на своје колеге који су били чланови Збора и Словенског југа. У чланку „Десничарска омладина“, објављеном у *Демократу* од 17. јануара 1940, аутор под иницијалима Г. Ј. казује да то није „једнообразна омладина“, а по мотивима због којих су приступили тим организацијама разликује две групе људи. Прву групу чинили су „пубертетски и једнострано самоуверени занесењаци идејом надчовека и најоштрије хијерархије“, док је „друга, много већа група састављена [...] од оних који свесно и из интереса служе реакцији, речју, оних који представљају, не само будуће но који су то сада већ били, превртаче“.⁷² Аутор наводи да те групе своју малобројност покушавају да надокнаде „организованом виком и претњом оружја“.⁷³ Демократама није промакла ни организација Југословенско студенско удружење, која је јавно прокламовала политичку независност у односу на све странке и покрете, а у стварности била оружје у рукама Збора. Наведену тезу чланови Демократског студентског клуба потврдили су указујући да исти људи пишу чланке у *Југословенском студенту* и Љотићевском гласилу *Вихор*, те да чланови тог „независног удружења“ пропагирају антисемитизам, „органску мисао“ и „хришћанску истинску битност и божију правду“.⁷⁴ Писање Љотићевске штампе демократи су окарактерисали као „минхаузенове приче“ и „прилог за психопатологију“.⁷⁵

⁷⁰ *Нова Србадија*, јун 1940, стр. 156–159.

⁷¹ *Словенски југ*, 12. јул 1940, стр. 2; *Словенски југ*, 15. новембар 1940, стр. 1; *Словенски југ*, 22. децембар 1940, стр. 2; *Словенски југ*, 6. септембар 1940, стр. 2; *Билтен*, 16. април 1940, стр. 27.

⁷² *Демократ*, 17. јануар 1940, стр. 5.

⁷³ Исто.

⁷⁴ *Демократ*, 16. април 1940, стр. 2.

⁷⁵ *Билтен*, 16. април 1940, стр. 27, 28.

Поједини аутори због антисемитских и ксенофобичних ставова, који су испољавани у главном гласилу СКК *Српском гласу*, закључују да се у раду те организације „уочавају елементи политичке деснице“.⁷⁶ Изостанак садржаја те врсте у *Новој Србадији* и оштра критика деловања десничарске омладине на Београдском универзитету показују да је Омладинска секција СКК, за разлику од матичне организације, и у том делу остала доследна демократском опредељењу.⁷⁷ Уредништво *Нове Србадије* од првог броја је истицало да је тај часопис покренут да „раскрсти“ са фашизмом, шовинизмом и „осталом трулежи“. Насилничко понашање чланова Збора, Словенског југа и осталих десничарских организација наишло је на осуду и од чланова Омладинске секције СКК. Истицано је да је та организација „против грубих средстава, која се спроводе“, а „која се своде на најобичнија физичка обрачунавања“.⁷⁸ Омладина СКК стављала је знак једнакости између десничарски и левичарски оријентисаних студената, залажући се за деполитизацију универзитетске омладине. Суштина није била да студенти постану аполитични већ да, одвојени од политичких организација, „кроз дебатне клубове, стручна, културна и друга удружења“ исказују шта мисле и осећају, с тим да то мишљење буде заиста њихово, „да долази из чистог убеђења“, а не „туђе“ и потекло „са стране.“⁷⁹

Српско-хрватски споразум

Споразум који је 26. августа 1939. потписан између Влатка Мачека, представника најснажније политичке снаге Хрватске сељачке странке, и Драгише Цветковића, председника Владе, уместо да донесе дуго очекивану унутрашњу политичку стабилност грађанима Краљевине Југославије, отворио је многа питања и подстакао јавну расправу у југословенском друштву о будућим границама Бановине Хрватске, судбине Босне и Херцеговине и Војводине итд.⁸⁰

⁷⁶ О антисемитским и ксенофобичним ставовима СКК више: Стојановић Александар, „Екстремна српска међуратна десница – идеолошка основа српских колаборациониста 1941–1945“, у: *Историјска трибина...*, стр. 130; Кољанин, М., *Јевреји и антисемитизам...*, стр. 408–410.

⁷⁷ Наведени закључак дошао је као плод анализе садржаја бројева часописа *Нова Србадија* које смо имали на располагању, али и истраживања историчара Милана Кољанина. Кољанин, М., *Јевреји и антисемитизам...*, стр. 411.

⁷⁸ *Нова Србадија*, април 1940, стр. 19.

⁷⁹ Исто.

⁸⁰ Voban, Dr. Ljubo, *Sporazum Cvetković-Maček*, Beograd 1965; Радојевић, Мира, „Споразум Цветковић-Мачек и Босна и Херцеговина“, *Босна и Херцеговина: од средњег века до новијег времена*, ур: Славенко Терзић, Београд 1995, стр. 123–133; Radojević, Mira, „Sporazum Cvetković-Maček i razgraničenje u Sremu“, *Istorija 20. Veka*, 1992/1-2, str. 61–72; Бојковић, Душан, „Ставови југословенских комуниста о „Народном-споразуму“ и Бановини Хрватској 1939–1941“, у: *Зборник матице српске за историју*, 2013, бр. 88, стр. 57–71; Petranović, Branko, *Istorija Jugoslavije 1918–1988*, Beograd 1988, knj. I, str. 295–309.

Демократска странка била је један од највећих критичара споразума Цветковић–Мачек.⁸¹ Демократи су указивали на то да је хрватско питање „решавано независно од државног уређења целине“, да чак ни у таквом поступку није потпуно решено и да је „уређење других крајева и усклађивање свега у један јасно постављен систем остало још као отворено питање“.⁸² Чланови Студентског демократског клуба, након пет месеци од потписивања, на следећи начин су видели последице споразума Цветковић–Мачек: „1) ниједан политички закон, 2) одсуство народног представништва, 3) криза у политичкој комбинацији која је ствари водила кроз тих пет месеци и 4) отварање проблема који су за тих пет месеци прећуткивани, а сад довели до кризе у односима група“.⁸³ Као један од кључних „проблема пред којима су се очи затварале на дан потписивања споразума од 26. августа“ демократи су видели „питање о укупној територији, изван Бановине Хрватске“. Јер када се „издвоји и Словенија са својом предодређеном природном границом, питање се своди“ на територију „двеју српских краљевина, и с њима Босне и Херцеговине (смањене већ) и Војводине“.⁸⁴ „Хоће ли се судбина српских земаља оставити одлуци изборних куглица?“ То је једно од питања које су демократи поставили, а које је, према њиховом тумачењу, „Загреб дочекао са чуђењем“. Развој догађаја је, према мишљењу аутора једног чланка, показао да је питање у потпуности било оправдано будући да је хрватска страна тежила да „у питању организације преостале треће јединице као српске, имају да буду питани Хрвати и мањине“, што није практиковано приликом успостављања Бановине Хрватске.⁸⁵ На оптужбе појединих листова из Загреба да су против договора између хрватског и српског народа, демократи су одговарали да су они против свих државних аката донетих да би „умирили једног на штету другог, Србе на штету Хрвата, Хрвате на штету Срба“, те да, доследни „својим погледима, настављају борбу за народни споразум и демократизацију“.⁸⁶ Анализирајући писање *Демократа*, нисмо успели да искристалишемо која је била политичка платформа Студенског демократског клуб за решавање овог питања. У својим сећањима Десимир Тошић истиче да су чланови овог клуба позивали на поштовање сва три народна индивидуалитета и залагали се за недефинисан федералистички државни модел. Да ова теза није била продукт „накнадне памети“, која је уобичајена за политичка сећања истакнутих појединаца, сведочи чланак Десимира Тошића од 17. фебруара 1940. године. Аутор се, између осталог, залагао за „реално југословенство“, чије би кључне одреднице биле

⁸¹ Више о наведеном у: Boban Lj., *Sporazum Cvetković...*, str. 218–231.

⁸² Тешић, Д., Николић К., *Историја демократске ...*, str. 171.

⁸³ *Демократ*, 17. фебруар 1940, стр. 2.

⁸⁴ Исто.

⁸⁵ Исто.

⁸⁶ *Демократ*, 16. април 1940, стр. 1.

„без хегемоније али и без сепарације; без диктатуре а са народном владавином свуда“. У чему се, према ауторовом суду, састојала предност федералистичког модела над осталим моделима државног уређења сазнајемо из следећих редова: „Федерација искључује по својој форми хегемонију, она исто тако искључује по свом духу партикуларизам, јер федерација јесте јединствена држава са једном сувереношћу.“⁸⁷

Споразум од 26. августа 1939. донео је прекретницу у политичком раду Српског културног клуба, који од тада спроводи снажну политичко-пропагандну акцију, на чијем се удару нашло све што је везано за споразум: од потписника до начина на који се спроводио. Разбијање државног јединства, преширока аутономија Хрватима, политичко разједињавање Срба, легитимитет личности које су преговарале и потписале споразуме са српске стране биле су кључне примедбе СКК.⁸⁸ Омладина Српског културног клуба била је „на линији“ своје матичне организације и, за разлику од колега из Студентског демократског клуба, у федерацији видела највећу опасност. Указујући на то да су „творци 26. августа 1939. бар јавно говорили да су пред очима имали тип једне савезне државе када су вршили преуређење Југославије“, а да након годину дана, многи „од њих увиђају да се коначни резултати приближавају све више државном савезу“.⁸⁹ Процењивано је да би евентуално федерално уређење имало следеће дугорочне последице: „поделило Југославију, самим тим и Српство, лишило би нас оног борбеног и снажног духа, који се осећа у целини, отворило би пут развијања вештачких народности и повећало број индивидуалитета, а то би значило почетак нашег краја“...⁹⁰ Аутор овог чланка није имао дилему да је „своје мишљење о федерализму српски народ дао отворено и јасно после Уједињења“ и да су „Срби навикли да своју државу осећају, да о њој воде вечиту бригу, и да њено функционисање стално прате“, зазирући од федерализма „као нечега страног и компликованог“. Поред федералног уређења, чланови клуба били су и против враћања „на старе државноправне облике живота, осветљене реакционарним методама њихових носилаца“, циљајући на политику интегралног југословенства. Излаз из такве ситуације видели су у новом решењу, које „не треба да запостави прошлост, нити напусти и осуди немогућим све оне идеје, које су доказале несумњиве квалитете, због негативности људи, људи који су их спроводили“. Носиоци „новог решења“ требало је да буду „изнад свега нови, млади и способни људи“.⁹¹ Осим текстова у којима је критикован споразум

⁸⁷ *Демократ*, 17. фебруар 1940, стр. 4.

⁸⁸ Поповић, Н., „Српски културни...“, стр. 120–131; Regan, К., *Srpski kulturni...*“, стр. 404–406.

⁸⁹ *Нова Србадија*, септембар 1940, стр. 183.

⁹⁰ Исто, стр. 184.

⁹¹ Исто, стр. 185.

Цветковић –Мачек, у *Српском гласу* су објављивани и текстови антихрватске садржине. Чланови омладинске секције у први план су истицали, између осталог, борбу против шовинизма, те не изненађује што у *Новој Србадији* нисмо успели да пронађемо ниједан чланак у коме се о хрватском народу говорило у негативном контексту.

Други светски рат

Инвазијом јединица Вермахта на Пољску, 1. септембра 1939, агресивна нацистичка спољна политика ушла је у нову фазу, а Европа у рат. Сукоб је покренуо процес поларизације света на антифашистички и фашистички табор и смањио маневарски простор државама са важним геополитичким положајем попут Југославије да задрже прокламовану неутралност. Положај Краљевине додатно је компликован приступањем Тројном пакту њених суседа Румуније, Мађарске и Бугарске, земаља које су имале територијалне претензије на њену територију. Такав комплексан спољнополитички положај определио је владу Цветковић–Мачек и кнеза Павла да 25. марта приступе Тројном пакту.⁹² Почетак Другог светског рата и спољнополитичка оријентација Краљевине Југославије била је једна од главних тема у том времену.⁹³

Чланови Студентског демократског клуба сматрали су да спољна политика Краљевине „мора бити политика безбедности; политика која осигурава државне границе и одговара трајним интересима земље“, да би, како би једна земља очувала неутралност на плану унутрашње политике, морала бити испуњена два фактора: „готовост народа да брани државу и количина и квалитет материјалне војне силе“.⁹⁴ Упозоравано је да „ако Балкан неће у рат и жели да буде слободан, мора да се организује“, јер „жеља за миром тражи ефикасну организацију“. „Организација или пропаст!“ и „Колективна безбедност или рат?!“ – биле су главне пароле демократа о том питању.⁹⁵ Без обзира на чињеницу да су у погледу спољнополитичке оријентације демократи били за неутралност, читајући *Демократ* јасно се уочавају симпатије за земље које су се нашле на удару

⁹² Више о притисцима на режим у Југославији да приступи Тројном пакту у: Ноптнер, Јакоб В., *Југославија у кризи 1934–1941*, Ријека 1972, стр. 183–244.

⁹³ Више у: Кризман, Богдан, *Ванјска политика југославенске државе 1918–1941*, Загреб 1975; Ноптнер Ј., *Југославија у кризи...*; Ристовић, Милан, *Немачки нови поредак и југоисточна Европа 1940/41–1944/45. Планови о будућности и пракса*, Београд 1991, стр. 13; Димитријевић, Бојан, Сретеновић Станислав, „Спољна политика краљевине СХС/Југославије 1918–1941“, *Историја 20. века*, 2008/2, стр. 45–83; Mazower, Mark, *Hitler's empire: Nazi rule in occupied Europe*, London 2009; Williamson, David G., *Campaign Chronicles, Poland betrayed: The Nazi-Soviet Invasions 1939*, Barnsley 2009.

⁹⁴ *Демократ*, 17. јануар 1940, стр. 1.

⁹⁵ *Демократ*, 17. фебруар 1940, стр. 2.

Немачке и СССР.⁹⁶ Београђани су могли да прочитају да је Француска ушла у рат „да спасава националну независност малих, за одбрану својих сопствених граница и великих принципа: права и слободе“, да „агресија према малој Финској није стара ствар у историји и ово данас (мисли се на рат између Финске и СССР: примедба аутора) је само продужетак вековне борбе финског народа за националну слободу“, да Немачка, за разлику од Велике Британије, потапа и бродове неутралних земаља, да су јединице Вермахта ушле у „Данску, земљу задругарства и демократије, земљу сељака универзитетски образованих“, да су нацисти у Норвешкој поставили „националну“ владу као што су Совјети у Финској поставили „демократску народну“.⁹⁷ Такав начин извештавања о Другом светском рату у већини је напуштен у часопису *Реч* и чланци с том темом били су више стручне природе. Аутори су, настојећи да остану неутрални, трагали за узроцима новог рата, анализирали ратну стратегију и мотиве зараћених страна, указивали на пропусте Друштва народа итд.⁹⁸ Нисмо успели да сазнамо шта је проузроковало ту промену, али смо склони да као хипотезу поставимо – ниједан други облик извештавања није могао да прође цензуру пошто се Краљевина Југославија тада политички приближавала силама Осовине.

Други светски рат била је тема коју су разматрали и омладинци Српског културног клуба. Поред тежње да се покаже саосећање са судбином народа који су се нашли на удару јединица Вермахта и Црвене армије, у писању *Нове Србадије* јасно се уочава да су аутори чланка, истичући факторе који су према њима били пресудни да Чехословачка, Пољска и Финска изгубе самосталност, тежили да повуку паралеле, извуку поуке и упозоре јавност како Краљевина Југославија не би доживела исту судбину. Наводећи примере „Хахе, Кусинена и Квислинга“, чланови ове организације указивали су на унутрашњу политичку стабилност као један од веома важних фактора. Оцењивано је да су уместо политичког јединства у Краљевини, видни покрајински сепаратизми, „раздвојености на масу којом се влада и на шаку оних који владају, расцепканост на многобројне групе и партије, на делове народа који се завијају у вео искључивости, нетрпелјивости и мржње“.⁹⁹ Прихватање „ропства“ без отпора, што су учинили Чеси, према мишљењу Милорада М. Драшковића, дошло је као плод непосвећивања пажње „националном васпитању генерација“ у овој држави, због чега је и у Краљевини било „неопходно потребно да сваки члан зна цену слободе и да за њу буде готов све да учини“, за шта је неопходан чинилац национализам.¹⁰⁰ Омладинци СКК

⁹⁶ Исто.

⁹⁷ *Демократ*, 1. јануар 1940, стр. 5; *Демократ*, 17. фебруар 1940, стр. 3; *Демократ*, 16. април 1940, стр. 1.

⁹⁸ *Реч*, 12. јануар 1941, стр. 3–6; *Реч*, 5. фебруар 1941, стр. 4–6; *Реч*, 17. март 1941, стр. 7–9.

⁹⁹ *Нова Србадија*, мај 1940, стр. 65.

¹⁰⁰ Исто, стр. 78.

подсећали су јавност на „славну прошлост“, позивали на „јединство“, „веру у себе“, „слогу и повезаност“, те „опијени“ националним заносом, послали следећу поруку: „Покажимо свима пријатељима и непријатељима ове земље да ми, српски омладинци у слободној, заједничкој, националној држави видимо најлепши сан своје младости, и да смо за њену славу и величину спремни да дамо највеће жртве и највише самопрегорење. Довикнимо снагом пробуђеног дива, да се не плашимо часне смрти, али да презиремо ропство. Ако треба, даћемо своје животе, али робови никада нећемо бити.“¹⁰¹

Чињеница да су и припадници Студентског демократског клуба и Омладинске секције СКК учествоваће у демонстрацијама које су се одиграле 24, 25, и 27. марта 1941. показатељ је да је тај део београдске омладине био спреман да са речи пређе на дела.¹⁰² Тада долази до заједничког деловања Студентског демократског клуба и Омладинске секције СКК. Према сведочењу Десимира Тошића, припадници наведених студентских организација били су иницијатори меморандума који су потписали и чланови студентских клубова Радикалне странке и Југословенске националне странке, у коме је захтевано „да се не приступи Тројном пакту“.¹⁰³ Круна ове сарадње била је оснивање Омладинског фронта за одбрану отаџбине (О.Ф.З.О.О), 26. марта, у који је, поред чланова наведених организација, ушла омладина Народне Радикалне странке, Југословенске националне странке, Земљорадничке странке, Савеза Сокола, Народне одбране, Привредника, Удружења старих четника, Кола српских сестара, Београдског одбора средњошколаца и Београдске трговачке омладине. Тај Фронт имао је за циљ „окупљање свих националних снага наше омладине и уједињавање њених напора у циљу одбране и очувања нашег највећег добра националне слободе

¹⁰¹ Исто, стр. 66–67.

¹⁰² Као реакција на вести да ће Југославија приступити Тројном пакту студенти и средњошколци изашли су на београдске улице 24. и 25. марта са транспарентима и енглеским заставама. Најмасовнији излив народног незадовољства одиграо се 27. марта, након извођења пуча и свргавања владе Цветковић–Мачек које су предузели официри предвођени Душаном Симовићем. Више о пучу и демонстрацијама 27. марта 1941. у: *27. mart 1941: tematska zbirka dokumenata*, приредили: Petranović Branko, Žutić Nikola, Beograd 1990; *Зборник радова Округлог стола „27. март 1941: Кнез Павле у вихорима европске политике“*, Београд, 2003; *27. март 1941. седамдесет година касније: зборник радова са међународне научне конференције*, ур. Павловић Момчило, Пантелић Ивана, Београд 2012; Николић Коста, Димитријевић Бојан Б., *Данило Грегорвић у 25. март 1941. године*, Београд 2007; Janjetović, Zoran, „27. ožujak 1941.: uzroci, akteri, ideologija, posljedice“, *Časopis za suvremenu povijest*, 3/2006, str. 1013–1029; Koljanin, Milan, „Pogled iz Vašingtona na martovske događaje 1941. u Beogradu“, у: *Istorija 20. veka*, br. 1/2012, str. 77–88.

¹⁰³ У примарним изворима и периодици, изузев једног прогласа, нисмо успели да пронађемо више података о овој организацији, што нас је приморало да се ослонимо на сећања савременика Десимира Тошића и Димитрија Ђорђевића. Тошић Д., „Једно виђење студентских политичких...“, стр. 255; Ђорђевић Димитрије, „Казивање о једној генерацији српске омладине“, *Равногорска омладина у рату 1941–45*, Београд, 1999, стр. 12–14.

и државне независности¹⁰⁴. У првом прогласу чланови О.Ф.З.О.О оштро су напали владу Цветковић–Мачек, изјаснили се против приступања Југославије Тројном пакту и захтевали: „владу националне слоге и одбране, која ће спречити анархију и ујединити све народне снаге у циљу очувања наше слободе и независности“.¹⁰⁵

Закључак

Вредносно тројство *liberté, égalité, fraternité*, које је афирмисала француска револуција и на којем је утемељено европско друштво, налазило се крајем тридесетих година 20. века у опасности у већини земаља Старог континента. Опасност од увођења земље у рат и приступања једној од зараћених страна, комплексна унутрашња политичка ситуација, борба са екстремним студентским организацијама – искушења су пред којима су се нашле организације Студентски демократски клуб и Омладинска секција СКК. Ослоњени на своје матичне организације ради одбране и пропагирања наведених начела, чланови тих организација успели су да на Београдском универзитету изграде организациону структуру, идеологију и пропагандни апарат. Истицање националног испред универзалног и различито виђење решења државног уређења представљало је кључну разлику у идеолошким и политичким ставовима Студентског демократског клуба и Омладинске секције СКК. Недостатак шовинизма и антисемитизма у текстовима који су објављивани у *Новој Србадији* сведочи о томе да омладина СКК није некритички пратила матичну организацију и да је уживала одређени степен самосталности у деловању. Нова политичка платформа КПЈ окончала је сарадњу између чланова Студентског демократског клуба и комуниста, показала колико су комунисти успели да се инфилтрирају у редове те студентске организације, али и утицала на пад популарности једних и освајање све веће подршке других. На Београдском универзитету један је табор позивао на револуцију, стварање новог света, а други се залагао за укидање парламентаризма, увођење сталешког уређења. Пропагирајући наведене идеје, и једни и други су се, пак, користили недемократским и насилним методама. У таквим околностима демократски оријентисане организације на тој високошколској установи настојали су да представљају „глас разума“ и „алтернативу“.

¹⁰⁴ *Српски глас*, 27. март 1941, стр. 3.

¹⁰⁵ Исто.

Извори и литература

Историјски архив Београда, Фонд Безбедносно информативна агенција
 Архив Србије, Фонд Београдски универзитет
 Архив Југославије, Фонд Централни Комитет КПЈ
 Архив Југославије, Напредни студентски покрет

Statistički godišnjak 1939/1938

Нова Србадија

Српски глас

Демократ

Време

Реч

Словенски југ

Билтен Југословенског народног покрета „Збор“

Arent, Hana, *Izvori totalitarizma*, Beograd 1998.

Boban, Dr. Ljubo, *Sporazum Cvetković-Maček*, Beograd, 1965.

Војић, Мирко, *Jugoslavenski narodni pokret „Zbor“ 1935–1945. Jedan kritički prikaz*, Beograd 1996.

Bondarev, Nikita Viktorovič, *Misterija Tito: moskovske godine*, Beograd 2013.

Београдски универзитет у предатном периоду народноослободилачком рату и револуцији, ур: Вуловић Добрица, Београд 1983, књ. 1, 2.

Бојковић, Душан, „Ставови југословенских комуниста о „Народном-споразуму“ и Бановини Хрватској 1939-1941“, *Зборник матице српске за историју*, 2013, бр. 88.

Cvetković, dr. Slavoljub, *Napredni omladinski pokret u Jugoslaviji 1919–1928*, Beograd 1966.

Дамјановић, Милица, *Напредни покрет студената Београдског универзитета, Београд*, 1966, књ. 1, 2.

Димитријевић Бојан, Сретеновић Станислав, „Спољна политика краљевине СХС/Југославије 1918-1941“, *Историја 20. века*, 2008/2.

Димић, Љубодраг, *Културна политика у Краљевини Југославији: 1918-1941, Друштво и држава*, Београд 1997.

Драговић, Вук, *Српска штампа између два светска рата: основа за библиографију српске периодике 1915–1945*, Београд 1956.

Драгосављевић, Василије, „Идеолошки утицај европског фашизма на ЈНП Збор (1935-1940)“, у: *Историјска трибина: Истраживања младих сарадника Института за новију Србију*, Београд 2013.

Ђорђевић, Димитрије, „Казивање о једној генерацији српске омладине“, у: *Равногорска омладина у рату 1941–45*, Београд, 1999.

- Ђорђевић, Димитрије, *Ожигљци и опомене*, Београд 2001, књ. I.
- Глигоријевић Бранислав, „Напад Лјотићевца на студенте техничког факултета у Београду, у октобру 1940. и растурanje Лјотићевог „Збора““, *Историјски гласник*, 1963/2.
- Глигоријевић, Бранислав, *Демократска странка и политички односи у Кралјевини Срба, Хрвата и Словенца*, Београд 1970.
- Глигоријевић, Бранислав, *Коминтерна, југословенско и српско питање*, Београд 1992.
- Глигоријевић, Бранислав, *Парламент и политичке странке у Југославији 1919-1929*, Београд 1979.
- Радојевић Мира, *Удружена опозиција 1935-1939*, Београд 1994.
- Нејвуд, Ендру, *Политичке идеологије*, Београд 2005.
- Fascism*, edited by Griffin Roger, Oxford University press 1995.
- Hobsbaum, Erik, *Doba extrema: istorija kratkog Dvadesetog Veka 1914-1991*, Београд, 2002.
- Нортнер, Јакоб В., *Југославија у кризи 1934-1941*, Ријека 1972.
- Историја Савеза комуниста Југославије*, Београд 1985.
- Јанјетовић, Зоран, „27. оџујак 1941.: узроци, актери, идеологија, последице“, *Ћасопис за су-времену повијест*, 3/2006.
- Колјанин, Милан, „Поглед из Вашиingtonа на мартовске догађаје 1941. у Београду“, у: *Историја 20. века*, бр. 1/2012.
- Кризман, Богдан, *Ванјска политика југославенске државе 1918-1941*, Загреб 1975.
- Kurzlydlowski, Christian, „The early ideological influences of Dimitrije Ljotić: the making of a fascist and traitor?“, у: *Срби у рат у Југославији 1941. године*, ур: Драган Алексић, Београд 2013.
- Кољанин, Милан, *Јевреји и антисемитизам у краљевини Југославији 1918-1941*, Београд 2008.
- Лењин, Владимир I., *Држава и револуција*, Београд 1947.
- Љотић, Димитрије, *Сабрана Дела 1-12*, ур: Суботић Драган, Јањић Ђорђе, Београд 2002.
- Суботић, Драган, „Органска мисао Срба у 19. и 20. веку“, у: *Српске органске студије*, 1999/1.
- Mazower, Mark, *Hitlers empire: Nazi rule in occupied Europe*, London 2009.
- Митровић, Момчило, „Студентски дом □Нј. V. Кралја Александра□ 1926-1936“, у: *Токони историје*, 2000/3-4.
- Милосављевић, Борис, „Питање покретача и оснивача Српског културног клуба“, у: *Токони историје*, 2012/1.
- Митровић, Момчило, „Стандард сиромашних студената Лицеја, Велике школе и Универзитета у Београду 1838-1926“, у: *Историјски часопис*, књ: XLVII.
- Митровић, Андреј, *Време нетрпељивих: Политичка историја великих држава Европе 1919-1939*, 2012.
- Митровић, Момчило, *Домови и мензе студената београдског универзитета 1838-1998*, Београд, 2002.

- Nadežda, Jovanović, *Borba KPJ u Srbiji za stvaranje Narodnog fronta: 1935-1939*, Beograd 1990.
- Nolt, Ernst, *Fašizam u svojoj epohi*, Beograd 1990.
- Николић, Коста, *Бољшевизација Комунистичке партије Југославије 1919–1929. Историјске последице*, Beograd 1990.
- Николић Коста, Димитријевић Бојан Б., *Данило Грегорић и 25. март 1941. године*, Beograd 2007.
- Petranović, Branko, *Istorija Jugoslavije 1918-1988*, Beograd 1988, knj. I.
- Petrović, Nenad Ž., *Ideologija varvarstva: Fašističke i nacionalsocijalističke ideje kod intelektualaca u Beogradu (1929-1941)*, Beograd 2015.
- Попов, Чедомир, *Од Версаја до Данцига*, Beograd 2015.
- Поповић, Небојша, „Српски културни клуб (1937-1941)“, у: *Историја 20. века*, 1989.
- Поповић, Небојша, *Слободан Јовановић и југословенска држава*, Beograd, 2003.
- Radojević, Mira, „Sporazum Cvetković-Maček i razgraničenje u Sremu“, *Istorija 20. Veka*, 1992/1-2.
- Regan, Krešimir, „Srpski kulturni klub i Banovina Hrvatska“, *Časopis za suvremenu povijest Zagreb*, 2008/2.
- Ristović, Milan, *Nemački novi poredak i jugoistočna Evropa 1940/41–1944/45. Planovi o budućnosti i praksa*, Beograd 1991.
- Радојевић, Мира, „Споразум Цветковић-Мачек и Босна и Херцеговина“, *Босна и Херцеговина: од средњег века до новијег времена*, ур: Славенко Терзић, Beograd 1995.
- Радојевић, Мира, *Милан Грол*, Beograd 2015.
- Ристановић, Раде, „Идеолошка оријентација чланова Клуба студената ЈРЗ Словенски југ“, у: *Токови историје*, 2016/1.
- Робертс, Џон М., *Европа 1880-1945*, Beograd 2002.
- Станковић, Ђорђе, *Студенти и Универзитет 1914-1954: огледи из друштвене историје*, Beograd 2000.
- Стефановић, Младен, „Сукоби љотићеваца са напредним студентима Београдског универзитета (1935-1941)“, у: *Идеје и покрети на београдском универзитету од оснивања до данас*. Саопштења и прилози са Симпозијума одржаног у Београду, 15-17 новембра 1988. године, Beograd 1988, књ. 2.
- Стефановић, Младен, *Збор Димитрија Љотића*, Beograd 1984.
- Стојановић, Александар, „Екстремна српска међуратна десница – идеолошка основа српских колаборациониста 1941-1945“, у: *Историјска трибина: „Истраживања младих сарадника Института за новију Србију“*, Beograd 2013.
- Суботић, Драган, „Димитрије Љотић у документима југословенских архива (1945. година)“, у: *Српске органске студије*, 2002/4-3.;
- Шимуновић, Биљана, „Матица српска и Српски културни клуб“, у: *Истраживања*, 1992/14.
- Tešić, Dragan, „Klub studenata Jugoslovenske radikalne zajednice „Slovenski jug“ na Beogradskom univerzitetu 1935-1941“, у: *Istorija 20. veka*, 1993/1-2.

- Симић, Бојан, „Посета клуба Југословенске радикалне заједнице „Словенски југ“ Италији 1938. године“, у: *Токови историје*, 2011/2.
- The Cambridge history of nineteenth-century political thought*, Cambridge University press 2011.
- The Cambridge history of twentieth-century political thought*, Cambridge University press 2008.
- Тешић Драган, Николић Коста, *Историја демократске странке 1929-1941*, Београд 2010.
- Тошић, Десимир, „Једно виђење студентских политичких кретања пред Други светски рат“, у: *Токови историје*, 2006/3.
- Тошић, Десимир, *Демократска странка 1920-1941*, Београд 2006.
- Тошић, Десимир, *Личне белешке*, Београд 2007.
- Vasić, Mirosljub, *Revolucionarni omladinski pokret u Jugoslaviji 1929–1941*, Београд 1977; Vranicki Predrag, *Historija marksizma*, Zagreb 1978, knj. 1, 2, 3.
- Williamson David G., *Campaign Chronicles, Poland betrayed: The Nazi-Soviet Invasions 1939*, Barnsley 2009.
- Zbornik radova o studentskom i omladinskom revolucionarnom pokretu na Beogradskom univerzitetu*, ур: Марјановић др. Јован, Београд, 1970.
- Записници акционог одбора ССУ београдског универзитета 1939-1941*, пр: Момчило Митровић, Ђорђе Станковић, Београд, 1988.
- Зборник радова Округлог стола „27. март 1941: Кнез Павле у вихорима европске политике“*, Београд, 2003.
- Živković. Dušan, *Narodni front Jugoslavije 1935-1945*, Београд 1978.
- 27. mart 1941: tematska zbirka dokumenata*, priredili: Petranović Branko, Žutić Nikola, Београд, 1990.
- 27. март 1941. седамдесет година касније: зборник радова са међународне научне конференције*, ур. Павловић Момчило, Пантелић Ивана, Београд 2012.

Summary

Rade Ristanovic

Belgrade democratic youth between extremes (1939-1941)

Valuable trinity *liberté, égalité, fraternité* which French revolution affirmed, so which represent the base of European society, was in danger at the end of thirties of the 20. century in most of the countries of the Old Continent. The analysis of political stands against key internal and foreign events showed that *Student Democratic Club* and *Youth section of Serbian Cultural Club* represented organizations which defended previously mentioned liberal-democratic principles at the Belgrade University. Promotion of nationalism from members of Youth section of *Student Cultural Club*, represented key difference in ideological stands between these two organizations, which was expected having on mind stands of *Serbian Cultural Club*. Lack of chauvinism and anti-Semitism in articles published in *Nova Srbadija* witnesses that youth did not blindly followed the organization, so that enjoyed some level of independence in functioning. New political platform of the Communist Party of Yugoslavia ended the cooperation between members of *Student Democratic Club* and communists, but also showed on which level communists succeeded to infiltrate among members of this organization. At the Belgrade University one side referred to revolution, making new order, so the other supported suppression of parliamentarism, class governancy system-promoting these ideas both sides used nondemocratic and violent methods. In this atmosphere, democratic oriented organizations represented voice of reason and alternative.

Key words: *Belgrade University, student organizations, democracy, World War II, Cvetković-Maček Agreement, anticommunism, right*